

Egykori nagy keleti utazónk nyomában Bálint Gábor, a harminc nyelven beszélő tudós zseni

Erdély legkeletibb csücske, a mai Kovászna megye, a régi Orbai-szék több jelentős keleti utazót és felfedezőt adott a világnak. Gondoljunk csak Kőrösi Csoma Sándorra, aki Indiában és Tibetben töltött évtizedeket, vagy Barátosi Balogh Benedekre, aki beutazta Mandzsúriát és Japánt. Kettejük életműve viszonylag jól ismert itthon és külföldön, de harmadik „társuk” a Szentkatolnán született nyelvzseni, Bálint Gábor neve egyelőre még csak keveseknek mond valamit. Éppen ezért, történész és mongolista révén vállalkoztam életútjának felderítésére, és szerepének tudományos újraértékelésére.

A nyelvzseni és utazó életútja

Bálint Gábor 1844. március 13-án született egy kis székely faluban, Szentkatolnán. Bakk Pál, helyi tanító szerint már gyermekkorában megmutatkozott kivételes tehetsége. A kitűnő tanuló ifjú egyben nagyon csibész gyerek is volt, és nem tűrte a falusi iskola fegyelmet. Mivel unta a falusi tanító óráit, nem is vett részt rajta, hanem inkább a közeli templomtoronyban játszott. Szülei ezért átvitték Kézdivásárhelyre, majd több erdélyi városban is tanult. Már gyerekkorától kezdtek „rágadni” a nyelvek: édesapjától megtanult németül, majd sorra elsajátította az ókori klasszikus nyelveket: a hébert, valamint a görög és latin nyelvet, majd megtanult angolul, németül, franciául is. Mire leérettségizett, már tizenkét nyelven beszélt, sőt tanulmányai között már segítette társait is. Ezt követően Bécsben, majd Pesten tanult. Érdeklődése akkor kezdett a keleti nyelvek tanulmányozása felé irányulni. Kezdetben a török követségen próbált nyelvtanárt keresni. Pénz híján ez az igyekezete majdnem kárba vészett. Szerencsére találkozott a világhírű magyar turkológussal, Vámbéry Árminnal, aki támogatta a tehetséges ifjút. Bálint nem sokára írt egy török nyelvtankönyvet, melyet máig jól lehet használni. Másik meghatározó élmény volt számára, amikor joghallgatóként a Pesti Egyetemen megismerkedett Fogarasi János akadémikussal, aki éppen egy magyar nyelvi szótárt szerkesztett. Sőt, szerencséjére a Magyar Akadémia éppen akkor keresett egy fiatal nyelvtudóst, aki elutazna az Orosz Birodalomba, hogy a mongol és a mandzsú nyelvet tanulmányozza. Fogarasi ajánlására Bálint Gábort küldték ki, aki „gyorsan” megtanult oroszul és finnül, de belekezdett a mongolba és a mandzsú-

ba is, hogy kinti munkáját el tudja végezni. Még elutazása előtt, 1870-ben katolikus hitét elhagyta és felvette az unitárius hitet. Az 1870-es években előbb a Kaszpi-tenger partján élő mongolokhoz utazott, majd fáradtságos, több hónapi utazással eljutott Urgáig, a mai Ulánbátorig, ahol a mongol mellett elsajátította a mandzsú nyelvet is.

Katolikusból unitárius

Önéletrajzi naplótöredéke vall arról, hogyan lett a fiatal Bálint Gáborból unitárius. Elmondása szerint már kiskorától félt a kínzó képektől a szentkatolnai katolikus templomban, különösen Péter és Pál apostol szobrai tettek rá rossz hatást. Már 1854-ben, alig tízévesen kimaradt a helyi iskolából, és magánúton végezte tanulmányait. Saját szavaival élve „erőszakolt templomozás miatt” hagyta félbe elemi szintű tanulmányait. Valószínűleg az erőltetett vallásosság miatt váltott többször iskolát fiatal korában. Előbb Székelyudvarhelyen, majd végül 1864-ben Nagyváradon, a püspöki líceumban tanult. Szülei kívánságát akarta teljesíteni, akik papnak szánták. Bálint aztán végül egy év múlva, 1865-ben szögre akasztotta a csuhát, és nem lett pap. Saját vallomása szerint az ott látottakat és hallottakat sem testileg sem szellemileg nem bírta. Ezek után nem szolgált személyes adatot hitéről, naplójában 1868/1869-es évből csupán a következő feljegyzést tette: „Ez év tavaszán cseréltem föl a nekem mindig ellenszenves római katolikus vallást az unitáriussal.” Új hitét aztán élete végéig megtartotta.

Viták és küzdelmek

Bálint Gábor 1875-ben érkezett haza, amikor is magántanári kinevezést kapott a Pesti Egyetemen. Páratlan nyelvtehetségét azonban csak rövid ideig kamatoztathatta. Fogarasi János halála után egy ideig Arany János támogatta. Karrierjét az törte meg, hogy szakmai vitája támadt a „szobatudós” Budenz Józseffel, aki szintén török és mongol nyelvi elemzéssel foglalkozott, bár tehetsége jócskán elmaradt Bálint mögött. Ezt akkori hatalmával kárpótolta. Az Akadémiai Könyvtár Kézirattári adatai szerint Budenz nem javasolta az egyetem vezetőinek Bálint alkalmazását, mert ahogyan levelében kifejtette, nincs olyan jelentős irodalma a mongol és mandzsú nyelveknek, hogy azt külön érdemes le-

gyen tanítani. Érdekes módon, Bálint eltávolítása után változott a helyzet, és éppen Budenz lett az urál-altaji tanszék vezetője. Történt ez annak ellenére, hogy hazatérte után beszámolóinak hallatán több akadémikus, köztük Vámbéry Ármin, Hunfalvy Pál és Ballagi Mór az Akadémia külső tagjának is ajánlotta őt. Az 1870-es évek végén azonban elmérgesedett a „finn nyelvészek”, vagyis Hunsdorfer (Hunfalvy) és Budenz valamint Bálint Gábor között a vita. Előbbiek az akadémiai pozíciójukat felhasználva, minden tudományos közegből kiszorították Bálintot, és nem engedték műveinek megjelentetését. Addigra Bálint megjelentette a burját nyelvről készített leírását, amely meg is jelent a Nyelvtudományi Közöny számában. Ezen kívül megjelentette a „Párhuzamok a magyar és a mongol nyelv terén” című rövid, de nagyon fontos nyelvészeti elemzését, amelyben azt állította, hogy a magyar nyelv a turáni nyelvcsalád tagja. Ő teljesen elvetette a nyelvcsalád elméletet, és a jövőnyiszavak elméletét is. Egyik igazi székelyes megjegyzése ez volt:

Erre Bálint Gábor 1879-ben bejelentette önkéntes száműzetésének tervét, és el is hagyta az országot.

Külföldi elismerések

Tizenkét éves külföldi élete során változatos munkát kapott. Előbb az oszmán birodalom különböző tartományaiban kamatoztatta kivételes nyelvtudását. Olyan fontos bizalmi állásokat nyert el, mint pénzügyi ellenőr. Feleségével, Spielmann Rozáliával bejárta a Közel-Keletet és Európa déli részét, ahol újabb nyelveket tanult meg. Az 1890-es években arról értesülhetünk, hogy az Athéni Egyetemen arab nyelvet oktatott, vagyis magyar léte re görög nyelven magyarázta el az arab nyelvet, és írást. Akkoriban nem volt olyan tudós Európában, aki ennyi nyelvet tudott volna, sőt Bálinthoz hasonló szinten művelte volna. Nagy magyar tudósunk akár két hét alatt is megtanult egy új nyelvet. Még Széchenyi Béla expedícióján Dél-Indiában hihetetlenül gyorsan megtanulta a tamil, vagyis dravida nyelvet, majd amikor megbetegedett Sanghajban két hétig kellett várnia a hazafelé menő hajóra, az alatt, még betegen is megtanult japánul, melyet később oktatott is az egyetemen. Röviden úgy jellemezhetnénk, hogy külföldi száműzetése sikeres volt, hiszen bizalmas és megtisztelő állásokat nyert el Európa-szerte. Úgy foglalkozhatnánk össze tevékenységét, hogy amibe belefogott, azzal mindig sikert aratott. Mégis ő volt az, aki egy nemzetközi nyelv, az eszperantó bevezetése mellett kardoskodott, hogy másoknak ne kelljen a sok nyelv megtanulásával sok időt elpocsékolni.

Végre itthon

Az 1890-es években a székely rendek Jakab Elek történész vezetésével mozgalmat indítottak,

hogy hazahívják, és itthon katedrát ajánljanak Bálintnak. Először az Akadémián próbálkoztak, de ott Budenz és Hunfalvy miatt nem értek el eredményt. Ekkor maguk a székelyek fogtak össze, sikerült kieszközölniük, hogy a vallás és közoktatási miniszter kinevezze Bálint Gábort a Kolozsvári Egyetem urál-altaji tanszék vezetőjének. Bálint Gábor 1893-ban foglalta el állását, ahol tizenkilenc évig tanított. Ekkor Kolozsvárott a diákok olyan nyelveket ismerhettek meg, mint sehol Európában, ráadásul mindezt egyetlenegy embertől! A nyelvek közül csak ízelítőül: japán, kabard, dravida, mongol, mandzsu, és sorolhatnánk. Kis ideig finnt is tanított, de azokat az órákat jobbra arra használta fel, hogy bebizonyítsa az akadémikusok hibáit, és elvesse a finnugor nyelvészet létjogosultságát. Talán ő volt az egyetlen, aki ezt szabadon megtehetette, hiszen megvoltak a nyelvi ismeretei hozzá.

Érett korára a hazatért tudósunk legnagyobb riválisa, Budenz József is megbocsátott, főleg, miután rájött, hogy Bálint mongol gyűjtése kincset ér. Ekkor hirtelen az Ethnographia leköszölte a mongol népköltészetéről szóló elfekvő tanulmányát. Bálint ekkor már nem foglalkozott a fővárosiakkal, hanem az erdélyi tudományos műhelynek, az „Erdélyi Akadémiának” adta le mongol történeti témájú munkáját, melynek címe: „A mongol császárság története”. Szintén ott jelentek meg kaukázusi, kabard tanulmányai is. 1901-ben újraértékelte a magyar honfoglalás értelmezését, és az eredeti, görög, latin és héber források alapján, valamint saját keleti néprajzi megfigyeléseiből újraértékelte a magyar történelem korai szakaszát, és megállapította, hogy a hun birodalom népei közé tartoztak a magyarok ősei is. Ezen elmélete azóta ismét létjogosultságot nyert, miután a nyugati és keleti tudósok újraértékelték a hun birodalom történetét.

A hihetetlen munkabírású és tudású Bálint 1912-ben nyugdíjba vonult, és sokak megdöbbenésére a következő évben meghalt, magával vitte hatalmas tudását, melyre azóta sem volt többé példa hazánkban. Munkái kiadása elkezdődött Erdélyben, ahol a tudósok magukénak érzik a nagy székely ember életművét. A munkába immáron nemzetközi tudósok, japánok és mongolok is bekapcsolódnak, mert a még kiadatlan mongol, török és mandzsu szövegei iránt jelentős nemzetközi érdeklődés mutatkozik.

Mai megítélése

Bálint Gábor első igazi méltatása 1944-ben történt. Míg a háború éppen zajlott Kolozsvár közelében, addig az Erdélyi Múzeum Egyesület a keleti utazó és nyelvtudós születésének 100. évfordulójára emlékezett. Ezt a megemlékezést a romániai helyzet miatt nem követte további. Szentkatolna tanítója, Bakk Pál törte meg a hallgatást, és 1969-ben közreadta az általa Bálint Gáborról gyűjtött helyi megemlékezéseket. A rendszerváltást követően,

1994-ben, születésének 150. évfordulójára Szentkatolnán és Kolozsvárott egy tudományos ülést tartottak, ahol megjelent néhány magyar tudós: Szegedről Berta Árpád, Budapestről egy japán vendégprofesszor, Senga Toru. Ők szintén méltatták Bálint munkásságát. Ennek sajnos nem lett magyarországi folytatása.

Szülőfalujában, Szentkatolnán nagy kultusz övezi a tudóst. A helyi általános iskola az ő nevét viseli, az iskola falán emléklakett van, sőt az iskola folyosóján láthatjuk a Bálint Gábor által megtett tanulmányutakat, Mongóliától Dél-Indiáig, a Kaukázustól Spanyolországig. Jakab Jolán igazgatónő megmutatta Bálint Gábor arcképét, mely a tanári szobát díszíti. Elmondta, hogy létrehoztak egy egyesületet, mely lehetőségük szerint megemlékezik a falu nagy szülöttjéről. Az iskola tanára, dr. Borcsa János szintén szívében viseli egykori földije emlékét, kis kiadója eddig két könyvet adott ki róla, és most készíti elő harmadik kötetét. Közben a hazai baptista egyház lelkésze, az erdélyi származású Zágoni Jenő összegyűjtötte és 2005-ben kiadta Bálint Gábor leveleit és a vele kapcsolatos dokumentumokat. Úgy látszik az erdélyi lelkesedés lassan elér hozzánk is, és széles nagyközönség számára megismerhetővé válik a nagy keleti utazó és nyelvész életműve.

Élete évszámokban

- 1844. március 13-án született Szentkatolnán
- 1871-ben a Magyar Akadémia felkéri, hogy utazzon Ázsiába, és tanulmányozza a mongol és a mandzsu nyelvet.
- 1871–1874. Utazásai Oroszországban és mongol területeken
- 1875–1877. A Budapesti Egyetem (ma ELTE) magántanára
- 1877–1878. Részt vesz gr. Széchenyi Béla indiai expedíciójában
- 1879–1892. Önkéntes száműzetésbe vonul, az oszmán birodalomban dolgozik, majd Dél-Európa városaiban egyetemeken tanít.
- 1893–1912. A Kolozsvári Egyetem urál-altaji tanzék egyetemi tanára.
- 1895. Zichy-expedíció tagjaként a Kaukázusban jár.
- 1913. május 26-án váratlanul meghal Temesváron.

Dr. Obrusánszky Borbála
történész-orientalista

In Memoriam Prof. Dr. Dán Róbert **(1936–1986)**

Dán Róbert halála 20. évfordulójára Frank D. Dániel egy terjedelmes monográfiát készített, felhasználva Dán Róbert hagyatékát. Ebből a monográfiából röviden közétesszük unitárius vonatkozású kutatásait.

A könyv az alábbi tartalomjegyzékkel rendelkezik:

I. Frank Dénes Dániel Emlékezzél a hajdani időkre. *Egy életút. A kezdetek. Nagy felfedezések. Reformáció. Humanizmus? Héber stúdiumok a 16. századi Magyarországon. A lingua primigenia magyar vonatkozásai. Melius-Albo, Erdély és Tortosa. A magyar Erasmus és az antitrinitárius polemikusok. Zsidó bibliográfiai folyóiratok összesített indexe. A „zsidózás” története az ókortól a reneszánszig. Egy numizmatikai vizsgálat. Istenkirály vagy ember? Glirius, Albo, Maimonidész, és az erdélyi antitrinitáriusok, avagy egy mozgalom filozófiatörténeti háttere. Egy karrier-történet. Szombatosok. A Péchi Simon toposz. Seidel, az első deista Dán Róbert világhépe és tudományos módszertana. Pályaképek. 3–36. old.*

II. Frank Dénes Dániel Dán Róbert irodalmi munkássága.

Teljes bibliográfia. 37–51. old. Megjegyzés: Léta Sándor; lelkész által

.....

...Kétezer ószén ismerkedtem meg édesanyámnál Benedek Katalinnal, Dán Róbert özvegyével. Beszélgettünk tudományról, művészetekről, irodalomról, és nagyon mély benyomást tettünk egymásra. Ennek eredményeképp megkért Dán Róbert hagyatékának feldolgozásra, bibliográfiájának elkészítésére, félbemaradt kutatásainak feltérképezésére. A bibliográfiájának elkészítése kapcsán merült fel bennem az ötlet monográfiájának újra írására: bár jó páran értekeztek róla, mégis rengeteg társadalomtörténeti adalékot kihagytak életútjának ismertetéséből, a tudományos vonatkozásokról nem is beszélve. ...

Dán Róbert aktív résztvevője volt a hazai tudományos társadalmi nyilvánosságnak az ELTE számos bizottságának tagjaként.

Felmerül bennünk a kérdés, hogyan lehet valaki egyszerre könyvtáros, profi pingpongozó, arab nyelv és irodalom szakos előadó, reneszánsz kutató, publicista, irodalomtörténész, vallásfilozófus, az irodalomtudományok kandidátusa, a történettudományok nagydoktora? Többek között úgy, hogy a korról, melyet kutatott minden érdekelte, ami életmódban, időben, és térben fellelhető volt; a legapróbb és legkülönbözőbb részleteket is beleértve. Nem korlátozta magát egyetlen területre, egy egyetemes művelődés-